

סכסוכי ירושה

אנדראס רקוויץ

בחברה בת זמננו, הירושה והחוב הפכו שוב לגורם המכתיב את גורלם של יחידים. מצב זה מסמן שינוי מהותי של היחסים החברתיים המוכרים בעידן המודרני. אבל ירושה גורלית מן העבר חורגת גם לזירה הציבורית. המבט הפונה אל העתיד והגישה האופטימית לגבי הקדמה, החל מן ההקשר האקולוגי ועד לדיון על החוב הציבורי, מתהפכים על פיהם. התפיסה הנוצרית של חטא קדמון זוכה למקבילה חילונית. החברה המודרנית מנחילה לדורות הבאים מגוון צורות של נטל ושל ירושה שיקבעו את גורלם

דצמבר 2025

נחנו חיים בחברת ירושה. די במבט על הנתונים הגלויים לעין. בגרמניה, למשל, מאז תחילת שנות האלפיים, הדורות האמידים שגדלו אחרי המלחמה מעבירים מדי שנה לילדיהם ולקרובי משפחתם נכסים בשווי כולל של כ-250 מיליארד אירו. התוצאה היא רבת משמעות: עבור הדורות שנולדו אחרי 1970, המעמד החברתי שאדם מגיע אליו במהלך חייו תלוי פחות ופחות בהכנסה שהרוויח בעצמו, ויותר ויותר בשאלה אם ירש או לא. הירושה המשפחתית קובעת במידה רבה את ההצלחה בחיים, על כל בעיות הצדק החברתי הנובעות מכך.

ואולם "חברת הירושה" המאפיינת את תקופתנו אינה מצטמצמת לענייני קניין. יש טעמים רבים להניח כי בהיבטים שונים של החיים בעידן המודרנה המאוחרת, מתחדדת המודעות החברתית לכך שאנו מתמודדים עם ירושות של דורות עבר. בני אדם מסתכלים על עצמם ועל אחרים מתוך ההנחה שכפרטים, כקבוצות חברתיות, כחברות לאומיות ואף כמין – כהומוספיינס – הם יורשים בהווה משהו מן העבר, או יורשו משהו בעתיד. זו יכולה להיות מורשת חיובית ומיטיבה, או שלילית והרסנית, או אמביוולנטית. אבל העיקרון הוא: אי-אפשר לא לרשת.

בחיבורו "רוחות הרפאים של מרקס" מ-1993 טען ז'אק דרידה שלחיות נכון פירושו לחיות תמיד עם נוכחותם של המתים. המתים אף פעם אינם מתים לגמרי; הם מוסיפים להיות נוכחים בהכרח, כרוחות. ההווה רדוף בידי מורשת העבר. דרידה מנסח עמדה פילוסופית כללית, אך בד בבד הוא מעיר גם על

תהליך שהלך והוברר מאז שנות התשעים: החברות המערביות ניצבות מול עבר שאינו רוצה לעבור. כאלה הן במיוחד תולדות האלימות של אירופה וצפון אמריקה, שעקבותיהן ניכרים עד היום, ואשר נעשו לנושא בולט בתרבות הזיכרון של עידן המודרניות המאוחרת.

עם זאת, אין לצמצם את הירושה שהחברה בכללותה מתמודדת עימה אך ורק לכדי נטל מכביד. בד בבד עם עליית הרגישות ל"מורשת האלימות" של העידן המודרני, התעצם גם הערך המיוחס למה שמכונה "המורשת התרבותית" של העבר. מבחינה מוסדית, מורשת זו מנוהלת בידי ארגון אונסק"ו במסגרת תוכנית המורשת העולמית שלו, שהולכת ומתרחבת בעקביות. נקודת המוצא של תוכנית זו היא שההיסטוריה יצרה נכסים משל עצמה, שהם בעלי ערך גם כיום, ואלה - במעמדם כ"מורשת האנושות" - זקוקים תמיד להגנה מפני הרס.

אך גם בכך טרם מוצתה נוכחותה של הירושה בתרבות ההווה. ברצוני לפרוש פנורמה של הקשרים שנדמה כי הם נפרדים, שבתוכם מתנהלים בתרבות העכשווית דיונים על ירושה, ולשרטט את הבעייתיות שבשינוי הפרספקטיבה המתגלם בנושא זה. כי המרכזיות הגוברת של הירושה בחברה העכשווית אינה עניין שולי. היא מצביעה על שינוי מבני ותרבותי יסודי, שבמסגרתו כמה מן הקטגוריות שהגדירו את המודרנה החברתית הקלאסית מאבדות מתוקפן. בתהליך הטרנספורמציה מן המודרנה הקלאסית אל המודרנה המאוחרת, כפי שהוא מתחולל מאז שנות השבעים והשמונים, ניכר ארגון מחדש של יחס החברה והסובייקטים לזמן ולהיסטוריה. בתצורה הזאת, לתופעת הירושה יש תפקיד מרכזי.

המודרנה המאוחרת

מאז מחקריו של ריינהרד קוזלק על הסמנטיקה ההיסטורית, לכל המאוחר, מקובלת עקרונית התפיסה שלפיה הייחוד ההיסטורי של החברה המודרנית - כפי שהתפתחה מאז המאה השמונה-עשרה עם פילוסופיית הנאורות, התיעוש, הדמוקרטיזציה, הדומיננטיות הגוברת של המדע ועליית האינדיווידואליזם - נעוץ בהטייתה החריגה אל העתיד. אצל אנשי המודרנה נפרמת הרציפות בין "מרחב הניסיון" ובין "אופק הציפייה". אמונתם היא שהעתיד יהיה שונה לחלוטין, וליתר דיוק: טוב יותר. הנטייה אל העתיד כרוכה אפוא בוודאות הקדמה. מתוך כך, בתוך משטר הזמן המודרני הקלאסי הזה, ששלט במאה התשע-עשרה והעשרים, העבר מאבד את מעמדו כנקודת ייחוס להתמצאות בהווה. אדרבא, העבר נתפס כמצב מיושן שלמרבה המזל הותרנו מאחור.

באשר למעמד הירושה, יש למבנה הזה של הזמן תולדה מרחיקת לכת: במודרנה, הירושה נתונה לחשד. החשיבה במונחים של שושלת ירושות - מצוויים ויורשיהם - וקבלתם של המונחים האלה נראות עתה כשריד קדם-מודרני, מסורתי ואף בלתי לגיטימי. המודרנה, בתביעתה לניתוק הרציפות, מבקשת לגדוע אחת ולתמיד את רציפות ההורשה. היא מבהירה שאפשר ואף רצוי להותיר מאחור את הירושה שבאמצעותה העבר פולש אל ההווה. זהו התנאי הכפול של הבטחת הקדמה המודרנית: אפשר להתגבר על הירושה, וצריך להתגבר עליה.

הדבר תקף הן לגבי יחידים הן לגבי כלל החברה. לפי עקרונותיה של חברת ההישגים המודרנית, המעמד החברתי וזהותו של היחיד אמורים לנבוע כליל ממעשיו שלו, שעליהם הוא אחראי. בלשונו של הסוציולוג טלקוט פרסונס, לעומת החברה המסורתית, המודרנה מחליפה זהויות "מוקנות" בזהויות "מושגות". באופן אידיאלי, זהותו של היחיד אינה נקבעת עוד לפי מוצא ומעמד, אלא מעוצבת באמצעות הישגים שניתנים לייחוס אישי. בהתאם לכך, השיח המשפטי על דיני הירושה, שניצת סביב 1800 בצרפת, בגרמניה ובארצות הברית, מעלה לדיון את עצם הלגיטימיות של ירושות חומריות במשפחה, את הסכנות הנובעות מן השרירותיות של הצוואה, ואת היחס בין הירושה ובין תפיסת העצמי של חברה המבוססת על הצטיינות אישית.

ואולם הספקנות המודרנית ביחס לירושה חלה גם על כלל החברה: צו הקדמה הממוסדת נסמך על שבירת הירושה של העבר ועל התעלות עליה, שוב ושוב, בשרשרת אינסופית של חידושים - ויהיה זה בתחומי המדע והטכנולוגיה, בכלכלה, בפוליטיקה או בשינוי ערכים חברתי-תרבותיים. נדמה כי ההיאחזות בירושה היא ריאקציונרית. אין דבר ישן יותר מן החדש של אתמול, שנולד פעם אחר פעם באמצעות "הרס יצירתי" (כפי שהגדיר זאת הכלכלן ג'וזף שומפטר) לעבר עתיד פתוח. כך, במודרנה מופיעים הדורות הצעירים, המכוונים אל עתיד של חידוש ומהפכה, מול הדורות המבוגרים שדמותם היא דמות "הילדים האיומים של העת החדשה" (במילותיו של פטר סלוטרדייק); ילדים המתנערים מירושת אבותיהם ואימותיהם. או בלשונו של תומס ג'פרסון: "הארץ לבני החיים; למתים אין עליה זכויות".

על רקע תנועת ההתרחקות הזאת, תודעת הירושה של המודרנה המאוחרת, שהתגבשה מאז שנות השמונים, מסמנת שבר חד. מן הזווית של המודרנה המאוחרת נראה כי אין ביכולתנו להותיר את הירושה מאחור, וגם אין זה רצוי. נקודת המבט מתהפכת - מדה-לגיטימציה של הירושה לראייתה כהכרחית. אך מכך מתחייב שתרבות הזמן של המודרנה הקלאסית, המופנית אל העתיד ואל הקדמה, תידרס על ידי תרבות זמן של המודרנה המאוחרת. במסגרת זו, העתיד מאבד מאמינות ההבטחה הגלומה בו להתעלות על ההווה בכיוון שנתפס כמתקדם. בקוטב הקיצון של פרספקטיבה זו מאיים "העתיד כקטסטרופה", כהגדרתה של אווה הורן - למשל בשל התפתחויות של אקלים, סמכותנות או מלחמות. לפיכך העתיד אינו נראה עוד כמרחב של שיפורים הסתברותיים, אלא כמרחב של אובדנים פוטנציאליים. כשהוודאות לגבי העתיד דועכת, מתבקש להסיט את המבט אל העבר. זה האחרון נחשף כירושה בשני מובנים: כירושה חיובית וכירושה שלילית.

כפל הפנים של תודעת הירושה במודרנה המאוחרת הוא טיפוסי: מחד גיסא, אין עוד מנוס מהכרה בכך שהעבר מציע נכסים יקרי ערך שיש לעבדם ולהפיק מהם תועלת בהווה, בין שזו ירושה משפחתית חומרית או תרבותית ובין שזו המורשת התרבותית או המוסדית של החברה. מן הזווית הזאת, העבר הפועל בתוך ההווה אינו נחשב עוד למיושן, אלא מציע משאבים וערכים שפותחים אפשרויות בהווה ובעתיד. מאידך גיסא, המודרנה המאוחרת מזהה בעבר ירושה שלילית דווקא - ירושה שהיא עול או שעבוד - הפועלת בהווה כטראומה או כאשמה, כהחמרה בתנאי החיים או כהשפעה אפיגנטית מכבידה. שתיהן, הירושה החיובית וזו השלילית, מתבררות בתרבות המודרנה המאוחרת כמקורות מרכזיים למגוון מאבקי זהות, הכרה וצדק. כך, מאבקי הזהות של המודרנה המאוחרת מתגלים לא אחת כסכסוכי ירושה.

בעידן המודרנה המאוחרת תקף אפוא כלל יסוד: העבר אינו חתום. אי־אפשר לחתום אותו כלל; הוא נוגע בהווה (ובעתיד) כירושה שמוסיפה לפעול. זוהי ירושה אמביוולנטית: היא מכילה בעת ובעונה אחת משאבים וחובות, ערך ואשמה. זאת ועוד, בכל ירושה מתרחש מעיקרה תהליך של העברה, שבו משהו – אם נכסים ואם גנים, אם חוויות ואם חובות – מועבר מזמן קודם לזמן מאוחר יותר. בתהליך ההעברה הזה שלובים שני מנגנונים: המציאות העובדתית של מעשי העבר, המתרחשת אם רוצים בכך אם לאו, וקביעת הבעלות על ירושה כזאת באמצעות פרקטיקות תרבותיות משתנות של הורשה, אקטים של "עשיית מורשת" (doing heritage).

מנקודת ראותו של האמון המודרני ביכולת לעצב ביוגרפיה וחברה, הירושה כרוכה לפיכך בחוסר שליטה או חוסר זמינות. מתגלה כאן עבר שאינו רוצה לעבור, שפועל למשל כהון המחולק באופן לא שוויוני, כחובות מדינה, כעקבה טראומטית בנפש, או כשינוי בלתי הפיך במבנה האקלימי של כדור הארץ. זו חומריותה של הירושה. מצד אחר, אי־אפשר לחשוב את הירושה במנותק מן הפרקטיקות שבאמצעותן היא מנוכסת תרבותית – שבהן היא מעובדת ומטופחת או נדחית, מוסדרת משפטית או מוזיאלית, שבהן נדונה השאלה מה ייחשב ירושה ומה לא. זהו הממד התרבותי של ההורשה. אם כן, הירושה מתבררת ככפילות מטריאלית־תרבותית.

ירושה משפחתית והון

בתרבות העכשווית, כשהירושה עולה לסדר היום, ההקשר הוא לרוב יחידים וירושתם המשפחתית. המשפחה, כצורה חברתית, מאתגרת מאז ומעולם ואף מערערת את עקרונות הסדר החברתי המודרני. במשפחות מצוי בהכרח שריד, שארית של קשרי ייחוס שושלתיים האופייניים לקהילות מסורתיות. אמנם המודל המודרני של המשפחה הגרעינית מתנתק מרשתות קרבה משפחתיות רחבות של חברות מסורתיות, על הפריבילגיות וההגבלות הכרוכות בהן. ועם זאת, גם בתנאי החברה המודרנית, הדור הצומח במשפחות הגרעיניות נושא עימו כמעט בהכרח ירושה – לעיתים כנטל ולעיתים כצידה נוחה לדרך. באמצעות הרבייה הביולוגית, תהליך החברות המשפחתי ולבסוף גם ירושות הון בבגרות, היחיד המודרני נתון להשפעות מעצבות של משפחת המוצא – השפעות שאינן כפופות במלואן או בחלקן להכרעה או לשליטה אישית. כתוצאה מכך הן יוצרות חלוקת יתרונות ומגבלות שבהכרח אינה שוויונית. במסגרת החברה של המודרנה המאוחרת, שמקצינה את השאיפה המודרנית לאינדיווידואליזם, עצם קיומה של ירושה משפחתית – צידת פתיחה שאיננו נתון לרצונו של היחיד – מנוגד לאידיאל המימוש העצמי ונתפס כהפרעה.

בנוגע להון חומרי, אפשר להבחין בשינוי מבני שחל מאז שנות התשעים ובשל היקפו הרחב כבר הגיע גם אל הדיון הציבורי. הכלכלן הצרפתי תומא פיקטי מזהה במחקרו ההיסטורי על מבני ההון בצרפת שינוי מבני יסודי, שמופיע באופנים דומים ברוב החברות המערביות; אם הוא מוצג גרפית, הוא לובש צורת עקומת U. חברת המעמד הבורגני של המאה התשע־עשרה הייתה במידה ניכרת חברה פוסט־אריסטוקרטית של מקבלי רנטות, שבה השכבות הפריבילגיות חיו מן ההון שירשו. במאה העשרים פחת אי־השוויון בהון: חברת המעמד הבינוני, שהגיעה לשיאה ב"שלושים השנים המפוארות" של התקופה שלאחר המלחמה, הייתה במהותה חברה מריטוקרטית, שבה אפשר היה לתרגם את הישגי

העבודה של המעמד הבינוני להון (ובעיקר לנדל"ן). במודרנה המאוחרת, כך לפי פיקטי, הפערים בהון שבים ומחריפים, במיוחד עקב העברה לא שוויונית של הון בירושה. החברות העכשוויות הנוטות לניחות ולקיפאון – אלה שכלכלותיהן מציגות שיעורי צמיחה נמוכים בלבד, ושהמוביליות החברתית הנרחבת בהן שייכת לעבר – מגלות שוב מאפיינים של חברת בעלי הרנטות הישנה.

משמעותו של הון נורש זוכה לרלוונטיות חדשה בדמותו כמנגנון מיון הקובע את סיכויי החיים. העיתונאית יוליה פרידריכס תיארה באופן מוחשי כבר לפני כעשור בספרה **אנו יורשים** (Wir erben) את ההשלכות האפשריות של תהליך זה: ההון, המורש בדרך כלל מן ההורים, הופך ליתרון הפתיחה המכריע שמאפשר ליורשים במעמד הביניים של עידן המודרנה המאוחרת לרכוש דירה, למשל; הוא מספק רשת ביטחון המקלה על כניסה לשוק העבודה או על הקמת משפחה; הוא משחרר משאבים להשקעה בחינוך הילדים. לעומת זאת, מי שאינם יורשים – גם אם הם אקדמאים בעלי הכנסה של מעמד ביניים – חיים בתנאים דחוקים יותר. לאור המודל הנורמטיבי של חברת ההישגים, תפקידו של הון שאינו פרי עבודה מעורר בעיות עצומות של צדק.

ירושה תרבותית ורגשית

ואולם הירושה המשפחתית אינה מתמצה בהון כספי. בלשונו של פייר בורדייה, כוח ההשפעה אינו נתון רק להון הכלכלי אלא גם להון התרבותי. במידה מסוימת, גם ההביטוס התרבותי של המעמדות החברתיים עובר בין הדורות, לעיתים אף יותר מההון החומרי. מבחינה סוציולוגית אין זו תובנה חדשה. מה שחדש הוא שמאז העשור השני של המאה הנוכחית נעשה השיח הציבורי רגיש להשלכות של ירושה מסוג זה. בולט במיוחד הז'אנר הנפוץ המכונה "אוטו־סוציו־ביוגרפיות", הכולל ספרי עיון, רומנים ושילובים של שניהם – החל מ**סיבה לריימס** של דידייה אריבון ו**הסוף של אדי** של אדואר לואי, דרך *Hillbilly Elegy* של ג'יי. די. ואנס, ועד ספרו של כריסטיאן בארון *Ein Mann seiner Klasse* (**אדם ממעמדו**). לקטגוריה זו שייכים גם הרומנים של סאשה סטנישיץ' או אנקה סטלינג. ברבי־מכר אלו הנושא המרכזי הוא הירושה התרבותית והחברתית המורכבת של המעמדות החברתיים. לעיתים קרובות מדובר בתיאורי היחלצות ממעמד העובדים או מתת־המעמד של הפרקריאט, שיוצרים את המתח המעניק לטקסטים את קסמם המיוחד: הסופרים והסופרות הכותבים על מוצא זה כבר נחלצו כסופרים מתוך סביבת המוצא שלהם, ובביוגרפיות שלהם הם מדגימים כיצד מעמד אינו חייב להיות גזירת גורל. בד בבד מתברר כי גם במקרים אלו ממשיכה לפעול הירושה של סביבת המוצא – אם בצורת בושה מעמדית אם בצורת נטיות מסוימות שמקורן בסביבת המוצא, המושרשות עמוק עד כדי כך שהן מוסיפות להשפיע גם ב"חיים החדשים".

ויש עוד צורת ירושה משפחתית שעלתה למודעות בעשורים האחרונים: הירושה הרגשית והאפיגנטית. שאלת הירושה הרגשית במשפחה – שנדונה אצל פסיכואנליטיקאים ומטפלים כמו גלית אטלס, פטר טוישל או מארק וולין – חורגת מן הסוגיה שהייתה מרכזית בפסיכואנליזה מלכתחילה, דהיינו חוויות הילדות והקונסטלציה המשפחתית. מה שניצב כעת במוקד הוא דווקא ההעברה הבין־דורית של בעיות נפשיות, ובאופן קונקרטי ההעברה של טראומות. המניע לניתוחי ירושה רגשית מקורו בתסמיני ילדיהם הבוגרים של קורבנות אלימות, במיוחד במשפחות של קורבנות השואה. ירושה רגשית מכבידה נמצאת גם

במשפחות שבהן ההורים חוו בילדותם או בנעוריהם מלחמה, בריחה, גירוש, מחלות קשות או פגיעה מינית. סבינה בודה הצביעה על הירושה הרגשית של "ילדי המלחמה" בגרמניה, שבמשך זמן רב כמעט שלא הייתה מודעות לגביה.

במחקר הפסיכולוגי והביולוגי הגיעו מאז שנות התשעים למסקנה שההעברה של ירושה רגשית זו אינה מתרחשת רק במסלול החרבות. פועלים כאן גם מנגנונים אפיגנטיים, שבאמצעותם חוויות כמו טראומטיזציה בילדות מתגלמות בגוף וגורמות בו לשינויים אפיגנטיים, שלאחר מכן יכולים לעבור לילדים מבחינה ביולוגית. כך במקרים מסוימים עשויות טראומות של הורים להיטבע בתכנות הגופני (האפיגנטי) של ילדיהם, ללא תלות בתהליכי חרבות. עם זאת, האפיגנטיקה עצמה אינה קבועה, אלא ניתנת לשינוי באמצעות התנהגות. לפיכך היעד הטיפולי הופך להיות שבירת הירושה הרגשית הבין-דורית, כלומר שבירת המעגל.

שלוש צורות נטל

הירושה איננה נוגעת רק ליחידים בתוך משפחותיהם; היא נוגעת גם לחברות. בשנות התשעים של המאה שעברה החלה שורת דיונים רבי תהודה שטבעו את חותמם על הזירה הציבורית, אשר נסובו על ירושה שלילית שמקורה בתולדות המודרנה המערבית וממשיכה להשפיע על ההווה ועל העתיד. לשלושה דיונים כאלה היתה השפעה גדולה במיוחד: הדיון על ירושת תולדות האלימות המודרנית, הדיון על הירושה האקלימית-פלנטרית של האנתרופוקן, והדיון על ירושת ההתחייבות הכלכלית (החוב). אלימות, אקלים, חובות – שלוש מילות מפתח מרכזיות בהבנה העצמית של המודרנה המאוחרת, המבוססות על דימוי של ירושה חברתית כשעבוד לחוב.

נטען כבר לא אחת שמאז שנות השמונים התבססה באירופה ובצפון אמריקה תרבות זיכרון, שבמסגרתה פשעי האלימות המדינתיים של ההיסטוריה האירופית והצפון-אמריקאית זכו לעיסוק נרחב. את העיסוק ברצח העם הנאצי של היהודים באירופה, כפי שעלה בחברה המערב-גרמנית והאמריקאית בשנות השבעים, אפשר לראות כגורם שעורר את תרבות הזיכרון של המודרנה המאוחרת. מאז שנות התשעים הועלתה לזיכרון הקולקטיבי מורשת האלימות של המשטרים הקומוניסטיים במזרח אירופה, אך גם זו של המשטרים הסמכותניים בדרום אירופה ובאמריקה הלטינית. בשנות האלפיים התפתחה מודעות ציבורית לירושת הקולוניאליזם האירופי ולעבדות בארצות הברית. הדבר בא לידי ביטוי בדיונים שונים, החל בוויכוח על אמנות שנבזזה בתקופה הקולוניאלית וכלה באלה שעוררה תנועת Black Lives Matter. כך הסתבכו עוד יותר את מבני הזיכרון במערב.

ההכרה בקורבנות, אחריותם של המעוולים, המעמד של אלימות ודיכוי במסגרת ההיסטוריה הלאומית והגלובלית – כל אלה הופכים את ירושת האלימות לעניין רווי מאבקים פוליטיים. מן הפרספקטיבה של ירושה קולקטיבית מעין זו, ההיסטוריה רחוקה מחתימה; פילוסוף ההיסטוריה כריס לורנץ כינה אותה "עבר חס", כאוב, שחודר אל ההווה ומחולל בו קונפליקטים.

בד בבד, מאז ראשית העשור הקודם מתנהל דיון נרחב על עידן האנתרופוקן. דיון זה סיפק גיבוי אינטלקטואלי לתנועת האקלים, אך במסגרתו נכתבת למעשה היסטוריה חדשה של האנושות. במרכזה של היסטוריה זו ניצבת טענה לשינוי יסודי ביחסי אדם-טבע. אחרי תקופה שבה האנושות פעלה במסגרת מרחבית-טבעית יציבה למדי, בא שינוי מרחיק לכת ביחסים בין האדם לטבע; האדם גורם, במכוון ושלא במכוון, לטרנספורמציה בעצם המסגרת המרחבית-הטבעית של כדור הארץ. תהליך זה מגיע לשיאו בשינוי האקלים, שמהלכו מאיים הן על החברה הן על הטבע. אמנם ראשיתו ההיסטורית המדויקת של האנתרופוקן שנויה במחלוקת, אך לרוב מזהים את תחילתו של אותו עידן פלנטרי חדש ובלתי יציב זה עם ראשית התיעוש האירופי במאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה. התיעוש, שבמשך זמן רב פורש במסגרת נרטיב המודרניזציה כצעד מכריע לעבר התקדמות המודרנה, מתגלה עתה כירושה פטאלית משום שהתבסס על שימוש נרחב באנרגיית מאובנים. תיאוריית האנתרופוקן מניחה אפוא ירושה שלילית בתחום האקולוגי, שנדמה כי היא אינה ניתנת לשליטה. שימושי האנרגיה בעבר כבר הותירו עקבות בלתי הפיכות במבנה האקלימי-גיאולוגי של הכדור. עם זאת, העמדה הדומיננטית עד כה בתנועת האקלים גורסת כי הירושה הזאת אינה בבחינת גורל חתום. אמנם אי-אפשר להיפטר מן הירושה השלילית בבת אחת, אך אם יצלח המפנה לעתיד של פוסט-מאובנים, אפשר יהיה לפחות לשנות את המגמה.

המוטיב השלישי המכתיב את השיח בעידן המודרנה המאוחרת על ירושה שלילית הוא זה של החוב הכלכלי. בליבו עומד הנטל שמטילות רמות החוב הציבורי הגבוהות של מדינות רבות באירופה ובצפון אמריקה על הדורות הבאים. ארצות הברית הגיעה כבר לחוב ממשלתי בגובה 125 אחוזים מן התמ"ג, ובגרמניה מדובר על 64 אחוזים. באמצעות חוב קונים זמן בהווה, ואילו תשלומי הריבית וסילוק הקרן חלים בעתיד. כך חי ההווה על חשבון העתיד. גם תשתיות ציבוריות מוזנחות בהווה אפשר לפרש, לפחות במובן רחב, כצורה של התחייבות: חוסכים את ההשקעה בתשתית עכשיו, כך שהדור הבא יורש דרכי תעבורה, בתי ספר ובתי חולים רעועים. אם כן, השאלה אינה עוד אם ליטול חובות, אלא אילו חובות אנו מעדיפים לשאת. במבט על החוב הציבורי נחשף אפוא ניגוד חריף בהשוואה למצב ההון המשפחתי: בשליש העליון של הפירמידה החברתית נכסים פרטיים בהיקף גדול עוברים בירושה, אבל החברה כולה יורשת דרך התקציבים המדינתיים חובות בהיקף חסר תקדים. את הניגוד בין עושר פרטי לעוני ציבורי אפשר ואף צריך לפרש גם כסוציולוגיה של ירושה.

עם הדיונים על מורשת האלימות, האנתרופוקן והחוב, מתהפך על פיו המבט האופטימי על הקדמה. החברה המודרנית מותירה צורות מגוונות של עול ירושה, שירדפו גם את הדורות הבאים. במונחים של תולדות הרעיונות, התפיסה הנוצרית של "חטא קדמון" זוכה במודרנה המאוחרת למקבילה חילונית. בעידן המודרני, העמדה הספקנית ומחשבת הקדמה המכוונת אל העתיד דחקו את הדיבור על החטא הקדמון; התפיסה הנוצרית המסורתית, שלפיה האדם נושא כמעט מבריא את עול הנפילה שנבעה מן ההיבריס האנושי, זרה לחשיבה האופטימית של הנאורות ולתפיסת ההיסטוריה שלה. ואולם בפרספקטיבה הביקורתית של המודרנה המאוחרת שב ועולה המוטיב היסודי של ירושה מוסרית גורלית קדומה, שממנה אי-אפשר להיפטר. "החטא הקדמון" הנוצרי של האדם הפך לריבוי צורות האשמה והחוב שמקורן בתולדות החברה המערבית המודרנית, ששזורות באדם ללא הפרד.

מורשת תרבותית

האם אפשר לחשוב כיום על הירושה הקולקטיבית רק במונחים שליליים - כעול או כחוב משעבד? זו תהיה ראייה פשטנית. יש בהחלט גישות המזהות גם ירושה קולקטיבית חיובית; כלומר, הון חברתי שהעבר מותיר בהווה, ושנדמה כי ראוי שיועבר מן ההווה גם אל העתיד. במסגרת משטר הזמן של המודרניות המאוחרת, יש בכך היגיון: כאשר הציפיות מן הקדמה והחדשנות מוגבלות, מתחדדת ראיית הערכים וההישגים של העבר וההווה. על אלה יש להגן מפני אובדן. בהקשר זה פרוחה בעשורים האחרונים שאלת "המורשת התרבותית". שאלת היסוד מהי מורשת תרבותית וכיצד אפשר להגן עליה מלווה כבר מראשית המאה התשע-עשרה את "לידת המוזיאון" (כפי שהמשיג זאת הסוציולוג טוני בנט) באירופה ובצפון אמריקה.^[1] ואולם מאז שנות השבעים מתרחש פרץ של שיח תרבותי פוליטי בדבר "המורשת התרבותית", ויש לכך השלכות ניכרות ברמה הפוליטית והעירונית. התנועה הגלובלית של שימור אתרים הצליחה לרתום את הציבור ואת המדינה, מאז שלהי המאה העשרים, בשם ערך השימור של רקמת הבנייה ההיסטורית; מגמת הגיוון במוזיאונים הרחיבה את שדה ה"ראוי לשימור" הרחק מעבר ליצירות אמנות, אל תחומי תרבות היומיום, הפופ והתרבות התעשייתית; ותיירות המורשת הפכה את ביקור אתרי המורשת בעיר ובכפר לענף מרכזי בכלכלת התיירות המתפתחת. המוביל הבינלאומי הוא תוכנית המורשת העולמית של אונסק"ו, אשר מאז שנות השבעים הרחיבה במידה רבה את תחום עיסוקה. מה שנחשב רלוונטי מבחינה תרבותית אינו עוד רק דברים מעשה ידי אדם אלא גם נופים ואף מורשת לא חומרית - כלומר פרקטיקות תרבותיות כגון מוזיקה, אמנויות הבמה או תרבות אוכל.

במקור יוחדה הקטגוריה של מורשת תרבותית לשרידים מתקופות שלפני המודרנה החברתית או האסתטית, אך כיום זוכות לאופי "מורשת" גם ירושות של המודרנה החברתית כגון אתרי תעשייה, וגם של המודרנה האסתטית כגון אדריכלות בסגנון הבינלאומי. כך הופכת המודרנה עצמה למורשת תרבותית; אלא שזוהי מורשת שנויה במחלוקת. לא מעט מ"מלחמות התרבות" העיקשות של עידן המודרנה המאוחרת מתבררות, מקרוב, כמאבקים על השאלה מה נחשב מורשת תרבותית, עבור מי ובאיזה מובן; ומהי הירושה החשובה יותר. הענקת ערך והאזרה של מורשת מתרחשות בהכרח בשדה של כלכלה סימבולית, ושיוך הערך למה שנחשב ייחודי מבחינה היסטורית נתון לקונפליקט.^[2] כך למשל, את הוויכוח הלוהט סביב שחזורו ההיסטורי של ארמון העיר של ברלין והריסת "ארמון הרפובליקה" שנבנה במקום בתקופת השלטון הקומוניסטי אפשר להבין כמשל למחלוקת ירושה: איזו ירושה ראוי יותר לשמר - מבנה הארמון הבארוקי-קלאסיציסטי של בירת פרוסיה, או המבנה הרב-תכליתי מבחינה פוליטית ותרבותית של גרמניה המזרחית לשעבר?

ירושה מוסדית

ואולם נושא הירושה החיובית אינו מצטמצם לשדה התרבותי-פוליטי. האין לחברה המודרנית, גם בתחומי המוסדות המרכזיים שלה, ירושה בעלת ערך שיש להמשיך ולטפחה? שאלה זו נעשית בוערת כיום, בעיקר על רקע עליית הפופוליזם הפוליטי וכוח ההרס שהוא מפעיל. דוגמה קונקרטית: בקמפיין של קמלה האריס, מועמדת המפלגה הדמוקרטית, לבחירות לנשיאות ארצות הברית ב-2024 הפכה

האריס את ההגנה על זכות ההפלה הליברלית לאחד מנושאי הדגל שלה. היא הפסידה בבחירות, אך מעניין לראות שמועמדת "מפלגת הקדמה" העדיפה להעמיד במרכז את הגנת הישגי העבר הקרוב על פני כיבוש עתיד חדש. מתברר אפוא כי לא רק עבור שמרנים אלא גם עבור פרוגרסיבים הגנת המורשת נעשית לשליחות – במקרה זה, מערכת משפט שמבטיחה חירות מסוימת.

בסוגיית ההפלות של האריס משתקפת דאגה עקרונית שמטרידה את כוחות השמאל, הליברלים והשמרנים המתונים, על רקע התהוות האינטרנציונל של הימין הפופוליסטי שנוצר מאז העשור השני של המאה: להגן על הירושה של הדמוקרטיה הליברלית, שהתגבשה לאורך זמן כמערכת פוליטית באירופה ובצפון אמריקה ומצויה תחת איום חמור. הבנת הדמוקרטיה הליברלית כירושה שברירת מעין זו מחייבת שינוי פרספקטיבה: הדמוקרטיה המערבית אינה נתפסת עוד, במובן ההיסטוריוסופי – בעקבות הגל, הברמאס או סתם תפיסות מקובלות של מודרניזציה – כתוצאה הגיונית של תהליך למידה חברתי בלתי הפיך שממנו "אי-אפשר לחזור לאחור". תחת זאת היא מתגלית כמרקם מוסדי יקר ערך ושברירי, שהתהווה בפרק היסטורי מסוים ובנסיבות מיוחדות מאוד, ועלול בהחלט לשוב ולהתפרק בעתיד. [3] ירושה אפשר גם לבזבז; אפשר להרוס אותה או לשכוח אותה. העברת ירושה אינה מתרחשת מעצמה – נדרשת פעולה של "עשיית מורשת", עבודת העברה פעילה של מה שראוי להעבירו לדורות הבאים.

השאלה בדבר הירושה החברתית של המודרנה היא השאלה על "ירושת הקדמה": בעידן המודרניות המאוחרת, הקדמה כמעט אינה נתפסת עוד כסדרה אינסופית של שיפורים שממתינים לנו בעתיד מבטיח. אם כבר, אפשר להחשיב לקדמה את מה שהמודרנה השיגה בעשורים ובמאות האחרונות, גם אם באופן לא מושלם ואף שנוי מחלוקת. מה שמכנים "קדמה" נראה אפוא פחות כפרויקט של העתיד ויותר כירושה שנויה במחלוקת של המודרנה – בפרקטיקות, בסידורים מוסדיים, בערכים ובצורות של ניסיון חיים בתחומים שונים של החברה. כדי להגן עליה ולהמשיך לפתח אותה, יש כעת צורך שהיא תיחשב מורשת חיובית.

רעיון דומה מציג הספר **אופני קיום** של הסוציולוג הצרפתי ברונו לאטור.^[4] מה שהוא מכנה "ההשבה של המודרנה לבדיקה" מתגלם בסריקה ביקורתית של המוסדות המודרניים – מדע, חינוך, אמנות, כלכלה, משפט, פוליטיקה וכולי. אלה ייבחנו, לפי קו זה, מבחינת מה שיש להם להציע כערכים הראויים להגנה, דהיינו כ"אופני קיום".

אכן יש לא מעט סימנים לכך שהתודעה לירושטה השברירית של המודרנה הולכת וגוברת, וכי יש לטפחה כדי שנמשיך לממש את מרחב האפשרויות שהיא פתחה. מלבד הירושה הפוליטית של דמוקרטיה ושלטון החוק, אפשר למצוא גם דוגמאות מרעישות פחות לתודעת-ירושה חדשה. כך למשל בכלכלה: מאז שנות השבעים הדגישה הסוציולוגיה הכלכלית, בעקבות ארנלדו בניאסקו, את ההתנהלות המיוחדת של האזור המכונה "איטליה השלישית" (Terza Italia) בצפון מזרח איטליה. אזור זה מתאפיין בהתפתחות רווחה ובחוסן כלכלי, ובבסיס לכך אפשר לזהות מסורת כלכלית אזורית ייחודית מאוד – רשת היסטורית, שראשיתה בראשית העת החדשה, של סדנאות ובתי מלאכה קטנים המשמרים פוטנציאל חדשנות וקשרי

אמון ביניהם. באיטליה השלישית מתקיימת אפוא מורשת אזורית של תרבות יזמות ותעשייה, התלויה בתשתית עשירה של תנאים מוקדמים, ויש לזהותה כמורשת כדי שאפשר יהיה לטפחה ולהמשיך לפתח אותה כבסיס לשגשוג כלכלי גם בעידן הנוכחי של הקפיטליזם הקוגניטיבי והתרבותי.

תודעת ירושה מתגבשת גם בתחום שנדמה יומיומי עוד יותר: תשתיות מודרניות. מאז מחצית המאה התשע-עשרה הוקמו באירופה ובצפון אמריקה רשתות מקיפות של חשמל, אספקת אנרגיה ומים ותחבורה ציבורית, המהוות את עמוד השדרה של החיים המודרניים הנוחים. כפי שמראה קבוצת המחקר *Foundational Economy*, דווקא ההזנחה של מוסדות ציבוריים אלו ואחרים בעשורים האחרונים מחדדת את ההבנה עד כמה תשתיות אלו, הטריטוריות לכאורה, הן ירושה יקרת ערך – ירושה שמתפוררת אם אין מתחזקים אותה ברציפות.^[5]

רה-קונפיגורציות של המודרנה המאוחרת

עם היפרדותה של המודרנה המאוחרת מן האופטימיות כלפי העתיד, הירושה וההורשה עוברים למרכז תשומת הלב. בהסטת המבט הזאת מוארים כמה מן המושגים המוכרים של המודרנה באור חדש – למשל ההבחנה עתיקת היום בין שמרני ובין מתקדם. במודרנה הקלאסית חלוקת התפקידים הייתה ברורה: מי שצעדו אחר דגל הקדמה, השמאל והליברלים, דרשו להתנתק לחלוטין מן הירושה הריאקציונרית; ואילו תפקידם של השמרנים היה להיאחז נואשות במורשת (הקדם-מודרנית). במודרנה המאוחרת חלוקה זו אינה פועלת עוד. הירושה כבר אינה התחום הבלעדי של השמרנים; היא הופכת לתמה משותפת לשדה חברתי כולו ולכל המחנות הפוליטיים.

תודעת הירושה החדשה משנה את זווית הראייה גם כלפי מושג הדורות. האנתרופולוג החברתי-תרבותי טים אינגולד עמד לאחרונה על הצורך בתודעת דורות חדשה.^[6] המודרנה הקלאסית הייתה כמעט אובססיבית ביחס לרעיון הדורות, שאותו קישרה לחדשנות, לשבר ולקדמה: הדור הצעיר שב ונתפס כאוונגרד, כחוד החנית של הקדמה. אבל אם מפתחים תודעת ירושה, מתברר עד כמה רחבה ההעברה הרציפה בין הדורות – מסירת המקל מדור לדור – וכמה משפיעים המבוגרים על הצעירים ומעבירים להם משאבים וסוגים של נטל. בהתאם לכך משרטט אינגולד חזון של "חווה דורות" חדש, שבו הדורות אינם מתחרים אלא שותפים. בחזון הזה דורות ההווה אינם מבודדים, אלא חוליות בשרשרת ארוכה בין המתים ובין אלה שטרם נולדו.

מכאן מתגלה גם זווית ראייה שונה ביחס לעתיד. טעות תהיה לקשור את תודעת הירושה רק ליחסים בין העבר להווה. בניגוד למודרנה הקלאסית, שראתה בעתיד מרחב פתוח של אפשרויות, כזה שיתרחשו בו הישגים שטרם אפשר אפילו לשערם, המודרנה המאוחרת רואה את העתיד בעיקר במונחים של מה שההווה יעביר לו בירושה. כאן נכנס לפעולה זמן Future Perfect, עתיד שהושלם ונחתם: מה יתברר שהורשנו? מה יהיו השפעותיה של ירושה זו – לחיוב ולשלילה – על הדורות הבאים? המונח הפופולרי "קיימות" הוא, בסופו של דבר, פרפראזה על תודעת ירושה עתידית שכזאת. במקום ההנחה הקלאסית-מודרנית בדבר אי-רציפות בין הווה לעתיד, המודרנה המאוחרת אוחזת בתפיסה שלפיה תתקיים בהכרח העברה מן ההווה אל העתיד. ההווה של היום הוא העבר הפועל של ההווה העתידי.

חברות בנות ימינו ניצבות לא רק לפני השאלה אילו סוגים של נטל מועברים בירושה אל העתיד, אלא גם לפני השאלה אילו מוסדות ופרקטיקות ראוי להוריש. כשם שאי־אפשר שלא לרשת, כך אי־אפשר שלא להוריש. כך או כך, מן הירושה אי־אפשר להיפטר.

הערות שוליים

[1] ↑ Tony Bennett, *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*, London: Routledge, 1995

[2] ↑ בעניין זה ראו: Andreas Reckwitz, *The Society of Singularities*, trans. Valentine A. Pakis, New York: Polity Press, 2017.

[3] ↑ David Runciman, *How Democracy Ends*, New York: Basic Books, 2018; Steven Levitsky and Daniel Ziblatt, *How Democracies Die*, New York: Crown, 2018

[4] ↑ Bruno Latour, *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*, trans. Catherine Porter, Cambridge: Harvard University Press, 2013

[5] ↑ The Foundational Economy Collective, *The Infrastructure of Everyday Life*, Manchester: Manchester University Press, 2018

[6] ↑ Tim Ingold, *The Rise and Fall of Generation Now*, Cambridge: Polity Press, 2024

אנדראס רקוויץ הוא סוציולוג ותיאורטיקן של התרבות ופרופסור במכון למדעי החברה באוניברסיטת הומבולדט בברלין. הגרסה המקורית של המאמר פורסמה בכתב העת Merkur, תחת הכותרת "Vom Erben".

תרגום: עפרי אילני
